

НЕКОЛИКО ПРИЛОГА ЗА ИСТОРИЈУ I И II СРПСКОГ УСТАНКА

На овом месту објављујемо избор из сакупљеног изворног и полуизворног материјала, досада непознатог или недовољно искоришћеног, који употпуњује научно знање о овом периоду и доприноси непосреднијем решавању појединих ситнијих и крупнијих проблема. На ове проблеме биће указано у даљем излагању.

I

„Наставленија права државнога“ од Ј. Војновића¹⁾

Од предавања држаних на Великој школи у Београду у доба Првог устанка била су сачувана само три, ниједно у целини: а) предавања из географије од Миљка Радонића (дужи одломак); б) „Наставленија права државнога“ од Лазара Војновића (први део); в) „Всеобште грађданско земљеописаније“ од Лазара Војновића (део увода). Рукописи (савремени преписи, свакако ђачки) прва два предавања чували су се у Народној библиотеци у Београду и за време последњег рата су пропали;²⁾ рукопис трећег

1) У свом писму Ј. Балаицком од 17 марта 1811 (о ком ће ниже бити речи) сам је тако потписао своје презиме: *Војнович* (у сваком случају не: *Войнович* = Војнович); тако га је писао и Ј. А. Баталака (у рукопису своје *Историје*), а тако исто (што је још важније, јер су прва двојица писала старим правописом) и Вук Караџић, без *ј*, што значи да се оно није изговарало; ово наглашавамо стога што се у нашој литератури, поред горњег облика, употребљавају још и облици: *Ј. Војновић* и *Ј. Војновић*.

2) Опширније одломке и изводе из ових предавања дао је А. Гавриловић у својој књизи *Београдска Велика школа 1808—1813*, Бгд., 1902, 34-43, 49-72 (по њему М. Ристић: а) *О почетку наше географске наставе*, Гласник Срп. географ. друштва, XVIII, 1948, 61-63; б) *Први уџбеник и програм државног и међународног права и кривичног поступка у београдској Великој школи*, Годишњак града Београда, VII, 1960, 91-105; М. Вукићевић је, на модернизованом језику, објавио у целини одломак „*Право верховног надвизиранија*“, вид. *Једна лекција о задатку и дужности полиције која је читана ученицима београдске Велике школе 1810 године*, Полиц. гласник, II, 1906, 122-123 (касније ћемо видети да је година коју је одредио Вукићевић погрешна; он није знао ни ко је аутор предавања).

предавања (такође савремени препис), раније непознат, пронађен је на почетку последње окупације у подруму старе зграде Српске академије наука у Бранковој ул. када је, заједно са масом других старих докумената, био одређен за спаљивање као полувековни отпад.³⁾

Једна срећна околност спасла је од коначне пропасти Воиновићева „Наставленија права државнога” и она нам пружа могућност да их овде објавимо.⁴⁾

3) О овоме вид. у предговору нашег издања Вукове збирке написа *Из историје Првог српског устанка*, Бгд., 1954, 17. Ова предавања објавили смо у својој књизи *Грађа за историју Првог српског устанка*, Бгд., 1954, 250-260. У напомени (стр. 335) рекли смо да је њихов писац Лазар Воиновић или (што је представљало неопрезност с наше стране) Михаило Поповић; ако је овај последњи доиста прешао у Србију у пролеће 1811, као што наводи Л. Арсенијевић-Баталака, вид. *Историју српског устанка*, Бгд., I, 1898, 393, онда он, већ и услед овог хронолошког податка, не може бити њихов аутор пошто на насловној страни рукописа, испод наслова, стоји: „Бумага 2” и „У Београду, 1811 марта 8 концу приведена...”; данас, међутим, захваљујући могућности упоређења ових предавања са преписом „Наставленија права државнога” (вид. ниже), недвосмислено произилази да је аутор „Свеопштег грађанског земљеописанија” Л. Воиновић; то је очито и иначе, нарочито по истоветном стилу који није лишен својих особености, по једнакој терминологији коју је Воиновић сам изградио, по разним идентичностима у садржају оба курса, итд., што све указује на истог аутора и на његов заједнички — страни — извор, одн. изворе, као што, с друге стране, специфичности географског текста горе наведеног под а) и овог Воиновићевог рукописа упућују на два различита, притом интелектуално неједнака, предавача; поред тога, Воиновић је у ово доба био дошао у Велику школу за професора (о томе ниже). Сама пак предавања представљају особен државноправни увод у земљепис, а да је то доиста, помало збуњујући, земљепис види се, сем из наслова, још и на више места самог текста (уколико ондашњи школски програми у Европи нису предвиђали овакве уводе, што неће бити тешко установити и што остављамо другим истраживачима који се овим питањем, евентуално, буду посебно бавили). Шта је пак садржавала Воиновићева „бумага” 1 и како је он био замислио даљу наставу овог предмета данас је немогуће рећи — уколико то не открије каснији проналазак његовог рукописа или његовог страног узора. Овде треба додати још нешто: у нашој, напред цитираној, књизи *Грађа за историју Првог српског устанка*, на стр. 274-306, објавили смо записник једног суђења у Београду из 1812, а у осврту на њега, на стр. 337-339, утврдили да је фиктиван и направљиви претпоставку да је био намењен или малистратима као упуство у њиховом раду или ученицима Велике школе као материјал за практична вежбања из кривичног поступка (што изгледа вероватније); ту је само поменуто да је кривични поступак предавао Л. Воиновић; у светлости наших нових истраживања, овде изнетих, сматрамо — и то хоћемо да нагласимо — да је Воиновић несумњиво аутор и овог текста; између њега и осталих познатих Воиновићевих текстова, повезаних истим својствима, разлика је само у језику: мада језик записника није лишен црквенословенских израза, он је углавном народни; то се може протумачити једино материјом и карактером рукописа. Овим би Воиновићев отпис био обогаћен још једним делом.

4) Препис је извршио пре рата друг Раде Радовић ради својих проучавања концепција српских писаца XIX в. из области правно-политичке филозофије; своје предрадне резултате, уже стручно фундиране и, са тог гледишта, веома ерудитивне и значајне, који, у исти мах, представљају први озбиљан студијски продор у ову област интелектуалне мисли међу Србима, систематски још непроучене, он је објавио у „Архиву за правне и друштвене науке”: а) *Природноправна теорија монархистског апсолутизма у политичкој филозофији војвођанских Срба* (LVI, 1939, 409-425); б) *Демократско природно право у политичкој филозофији Војске Грујовића* (LVII, 1940, 40-48); *Либерално и природно право у политичкој филозофији Јована Стејића и Димитрија Давидовића* (LVII, 1940, 449-464). Свој препис друг Радовић нам је, већ одавно, уступио ради објављивања. — У нашој наведеној књизи, у напомени на стр. 335, стоји да је рукопис „Наставленија” пропао за време Првог светског рата; то је омашка на коју овде упозоравамо.

По Баталакином сведочењу Воиновић је у III разреду Велике школе, поред осталог, предавао и државно право, па је, на основу тога, почевши од А. Гавриловића, без контроле закључено да је и рукопис „Наставленија“ Воиновићев; али Баталака исто тако каже да је овај предмет предавао и М. Радонић, пре и после Воиновића;⁵⁾ пошто пак на рукопису није било никаквог датума, а био је сачуван само туђ препис који није дозвољавао упоређење са Радонићевим и Воиновићевим рукописом (једино досада познато оригинално Воиновићево писмо пронађено је тек после рата), могло би се, с правом, претпоставити да ова предавања потичу исто тако и од Радонића; зато се питање ауторства намеће само по себи. У недостатку директног доказа морамо се вратити на наведено упоређење стилских својстава и других елемената заједничких у оба Воиновићева рукописа (вид. нап. 3), и док смо тамо утврђивали Воиновићево ауторство „Земљеописанија“ помоћу „Наставленија“, то овде чинимо обратно у још већој мери пошто је у доба састављања „Земљеописанија“ (март 1811) Радонић већ био постао попечитељ, док је Воиновић у овом полугодишту, до евентуалног доласка М. Поповића, био једини наставник у Великој школи (један рукопис служи као сведочанство другом). Према овоме, поуздано се може сматрати да је састављач „Наставленија“ Ј. Воиновић и да је питање ауторства тиме решено.

Што се тиче настанка рукописа, он, изван сумње, пада у другу половину 1811, а не у 1812, јер, као што ће ниже бити изложено, тек је школске 1811/12 г. отворен III разред и у њему је, нужно, Воиновић одмах почео предавања из области државноправних наука; од њих је био сачуван само део I — „Право државе“ (тј. државно право); део II, који је, према плану предавања, садржавао „Всеобщча народов права“ (тј. међународно јавно право), није сачуван, а морао је бити израђен у посебној свесци вероватно почетком 1812, не само због обавезности предавања предмета, већ и због Воиновићеве експедитивности у овој врсти посла (он је, видећемо такође касније, био жив током целе 1812).

Они који су се освртали на Воиновићева „Наставленија“ склони су да их сматрају његовим оригиналним делом у коме су дошле до израза његове самосталне правно-политичке концепције или бар оне које се, у склопу идејних утицаја на његову научну мисао, могу третирати као такве. Ово схватање је неодрживо. Воиновић, мада је његова висока интелектуалност неоспорна, није био ни писац, ни мислилац, нити се бавио науком, правном или другом, и њеном теоријом; иако је, по Баталаки, поред филозофије, свршио у Пешти и права, то, узето за себе, није никаква квалификација на основу које се, изнебуха, може постати оригинални правни филозоф и теоретичар; ни његове студентске реминисценције нису могле бити довољне за научно формулисање и систематизовање једне правне области, поготово на самониклој политичко-филозофској подлози. То демантује и сам текст „Наставленија“; она, уосталом, нису никакав Воиновићев научни трактат, већ школски уџбеник који, као сви школски уџбеници до данас, самим тим својством, унапред говоре о својој генези. У погледу садржаја, мада нам је непознато које су све елементе обухватили тадашњи европски уџбеници из државног права, он представља формално заокружен систем дате мате-

5) Ј.А. Баталака, нав. дело, I, 394—395.

рије, базиран, с једне стране, на континуираној државности монархијског типа, а с друге, на одређеним, пречишћеним и утврђеним, правним нормама. Овакав систем, високоуџбеничког карактера, Воиновић, разуме се, није могао да пружи својим ученицима на основу свог скромног научног и идејног фонда. У чему је, онда, ствар? Служећи као деманти мишљења о сопственој изворности, Воиновићева предавања демантују претпоставку да су го превод. У њима су, као страно тело, видне његове самосталне интервенције: извесна лична иступања, могућне, или вероватне, алузије на политичке прилике у Србији (што је први подвукао, са извесним форсирањем, још А. Гавриловић⁶⁾), већа или мања прилагођавања; сем тога, упрошћена и поједностављена сажимања (која морају бити знатна), уопште, слободан, мада не креативан, однос према извору. Остаје, дакле, као извесно да Воиновићева предавања, прилагођена мање више нивоу схватања његових ученика, представљају компилативну прераду једног или више аустријских, изван сумње универзитетских, уџбеника, што се разуме само по себи и о чему сведочи извештај број немачких израза употребљених, без видне потребе, како у „Наставленијама“, тако и у „Земљеописанију“ (чији је настанак истог карактера). Када се буде пронашао Воиновићев извор, што, уверени смо, неће бити нарочито тешко, тада ће се моћи конкретно утврдити однос, или степен зависности, његовог рукописа од аустријског оригинала: у којој мери он представља превод, у којој прераду, а у којој његов оригинални допринос (ово последње би било веома важно установити јер се може односити једино на одређена збивања и односе у Београду и Србији и њих рефлектовати). У погледу идејно-политичке фундираности изворног уџбеника Воиновић је имао слободу избора, уколико је та могућност објективно постојала, али одлучивши се за један или два он се аутоматски морао одлучити и за њихову идејну подлогу; уосталом, по политичком афинитету, његов могући избор нужно је морао пасти на такав уџбеник који је одражавао његов политички конзерватизам оновременог аустријског Србина — интелектуалца, поред тога што би тај избор био спутан и конкретним околностима у Србији које су, услед друштвене заосталости и, самим тим, ниског ступња развијености друштвено-политичке свести, као и услед императива борбе, биле усмерене, и све више усмераване, под унутрашњим и спољним, субјективним и објективним, притисцима у правцу монархијског апсолутизма.

Када се одбаци питање изворности и оригиналне правно-филозофске обојености Воиновићевих предавања и, нужно, одложи питање њиховог односа према аустријском уџбенику из кога је Воиновић црпео материјал до његовог проналаска, остало би, као значајно (поред напред поменутог), да се укаже на њихов евентуални утицај и примену: а) утицај на правну свест ученика Велике школе, Воиновићевих слушаалаца; и његове даље конзеквенце, б) практичну примену у устаничким државним институцијама.⁷⁾ У томе би био битни значај Воиновићевих предавања, и пре свега његових (овде мислимо и на остале његове курсеве: из уводног дела „Зем-

6) А. Гавриловић, нав. дело, стр. 67.

7) Један важан податак, иако, изгледа, у обрнутом смислу, мада је узајамно дејство очито, даје Баталака; говорећи о „преустројству српског правитељства“ на основу одлука донетих јануара 1811, он каже: „Осим што је и у штатистици о Србији онога времена овако од професора у другој класи Велике школе читано, откуда и ја да је овако као што сам написао знам“ (тј. као ученик Велике школе), вид. нав. дело, II, 871.

љеописанија”, кривичног поступка, па и међународног јавног права). Овај проблем, међутим, услед недостатка извора посебне врсте (и некомплексне орјентисаности наше историјске науке уопште), измиче одговорном научном проучавању, утолико више што научена школска знања нису ни имала довољно времена да се на идејном плану изразе нити у пракси остваре и устале (до тога ће, кроз почетне напоре, доћи тек под уставобратитељима у свом уском етатистичко-бирокуратском виду, истина, паралелно с другим идејно-политичким и друштвеним токовима).

Поред овога, „Наставленија”, по себи имају и један непосредан политички значај; он се, кроз разна ограничења („разумни совјет”, законитост, антипривилегијалност, и сл.), у крајњој линији изражава у апологији и хипертрофисању принципа суверене власти персонификоване у монарху као носиоцу личног апсолутизма („јединоначалије . . . јест најбољи правленија начин”), што је, бар у облику ретроактивног дејства и као теоретска подршка, могло да има одређеног утицаја на борбу за власт у Србији крајем устанка.⁸⁾

У вези са горњим излагањем о ауторству „Наставленија” треба укратко на једну важну Воиновићеву карактеристику двојице његових савременика који су га лично познавали: С. М. Сарајлије и Л. А. Баталаке. Сарајлија каже: „Пак Војновић Лазар чрезвичајни [изванредни] / што не читав туђ преводи језик”⁹⁾; Баталака саопштава то исто: Воиновић „је могао књигу или што друго написано на латинском или немачком језику читати одмах српски без да се и најмање мучио преводити”.¹⁰⁾ Ова сведочанства се изричито не односе на Воиновићева писана предавања, одн. на његово превођење аустријских уџбеника, мада би се Баталакино могло односити пошто изван школе он са њим несумњиво није имао другог додира, али оба индиректно указују на његову лакоћу и брзину у припремању лекција на основу стране литературе; само се тако може објаснити да је у кратком року од око два месеца испунио две свеске уводних лекција из „Земљеописанија”; у овом року оригинално дело тешке и густе материје, изван пишчеве струке, немогуће је израдити, јуче или данас.¹¹⁾

2. Када је Л. Воиновић постављен за професора Велике школе

О томе када је Воиновић дошао за професора на Велику школу постоји извесна пометња коју је унео Баталака. Пре свега, он каже да је Воиновић

8) Вид. о овоме нашу напомену о „Земљеописанију” која још више важи за „Наставленија”, нав. дело, стр. 335; упор. и претходну напомену.

9) С. М. Сарајлија, *Србијанка*, III. Лајпциг, 1826, 103.

10) Л. А. Баталака, нав. дело, I, 392.

11) Овим је, узгред речено, као и оним напред, одговорено на питање М. Ристића „ко је писац овог првог уџбеника географије”; „По једнима — каже он даље — писац је Л. Војновић, по другима М. Поповић, а по трећима М. Радоњић”, вид. његов напис *Први уџбеник географије у београдској Великој школи Карађорђева доба*, Гласник срп. географ. друштва, 1957, св. 2, стр. 137 (аутор је овај кратки напис израдио по тексту „Земљеописанија”, али је очито, услед помена имена М. Радоњића, да је непажњом помешао ова Воиновићева предавања са онима чији се текст чувао до рата у Народној библиотеци, иначе их не би назвао „првим уџбеником из географије”; о времену настанка пропалог рукописа — да потиче из 1810 — вид. А. Гавриловић, нав. дело, стр. 42; овде треба допунити, на основу резултата који ће ниже бити изложени: из друге половине 1810).

по свом преласку у Србију био додељен Милану Обреновићу за писара¹²⁾ (не наводи годину преласка; ни ми је нисмо могли установити), а да је после Миланове смрти, који је, наводно, умро септембра 1810, постављен за професора II разреда „у другој школској 1810 години, у почетку четвртог полугодија” (што би значило почетком 1810, као што је, логично и нелогично, и закључио А. Гавриловић, а по њему и сви остали); тада је отворен и III разред у коме је предавао М. Радонић, после чега је Воиновић, по Радонићевом одласку за попечитеља почетком 1811, њега заменио у том III, највишем, разреду; нешто ниже пак казује како је Воиновић, „о наступившим феријама школским [1811] почео и доцније, кад се је трећа школска година отпочела, продужио радњу своју на праву државном, праву народном и судском поступку криминалном, које је све троје он у трећој класи, у продужењу што је јошт Радонић израдио, и предавао”.¹³⁾

А. Гавриловић уочава несклад ових података о Воиновићу, али, заведен Баталакином, по њему, ауторитативном компетенцијом, претпоставља да је Воиновић „већ и пре тога времена [тј. пре постављења, о коме тачно каже да је било почетком 1811] у појединим периодима вршио — поред главне своје дужности [као писар код М. Обреновића] — још и дужност наставничку”, што из Баталакиног текста ни као могућност уопште не произилази, као што не произилази ни то, а Гавриловићу се погрешно учинило, да је Воиновић почетком 1810 „врло кратко време предавао и у I разреду”.¹⁴⁾

Да размотримо.

Воиновић је, по свима изворима, остао писар код М. Обреновића све до његове смрти, а пошто овај није живео у Београду Воиновић, уопште говорећи, није повремено могао предавати у Великој школи; прецизније речено, како је М. Обреновић од краја новембра 1809 до половине 1810 провео у Влашкој (у два маха слат у руски главни стан), то и Воиновић, будући уз њега управо у доба у које треба, по Баталаки (иако Баталака то није хтео да каже), да је започео своја предавања, није могао истовремено бити и у Влашкој и у Београду. Када је, дакле, умро М. Обреновић — јер с тим је у вези и почетак Воиновићевог наставничког рада. Одбацујући разне нетачне наводе о томе, морамо се ипак осврнути на један погрешно датирани изворни документ: то је списак ствари које су нађене „при г. Милану Обреновичу и по смрти његовој прегледате су и чрез нас долеподписате редом пописане и предате г. Лазару Воиновичу, покојнога секретару, и Марку Цинцару, покојнога момку, који су се при последњем издиханију његовом ту случили бити”; документ је датиран: „У Букаресту, 8 декем. 1810”¹⁵⁾ (М. Обреновић је поново био у Букурешту као депутат почевши од септембра). М. Вукићевић је одавно приметио о овом документу: „... биће да је писан 18 дек., а не 8, јер је Милан био жив још 12 дек.”, а да

12) Л. А. Баталака, нав. дело, I, 256. О овом периоду Воиновићевог живота вид., поред наведеног места код С. М. Сарајлије, неискоришћене податке у *Умјотворинама Томе Милиновића — Морињанина*, Бгд., 1847, 30—31.

13) Л. А. Баталака, нав. дело, I, 392—394.

14) А. Гавриловић, нав. дело, стр. 25.

15) Оригинал документа налази се у Државној архиви НРС, Збирка Мите Петровића, под наведеним датумом; потписани су: М. Стојковић, Доситеј и Ј. Гагић као секретар (они су се тада налазили у Букурешту као чланови једне депутације).

је „по свој прилици умро 16 дек., као што стоји записано на надгробном камену“;¹⁶⁾ пре Вукићевића, а вероватно на основу истог натписа, исти датум о Милановој смрти даје и С. Новаковић;¹⁷⁾ на овај натпис, о коме Вукићевић није дао никакве ближе податке, први је обратио пажњу, колико нам је познато, М. Маленић рекавши да у натпису на Милановом гробу у Херешти-у, где га је Милош Обреновић пренео из Букурешта 1816, стоји да је умро 16 дец. 1810.¹⁸⁾ Према овоме, горњи документ је несумњиво састављен 18 дец. (грешка у датуму свакако представља омашку у писању), док је Воиновић морао кренути на пут у Београд или тог истог дана или сутрадан, где је стигао отприлике кроз недељу дана, око 25 дец. Како пак и сам Баталака и Вук¹⁹⁾ казују да је за професора постављен тек по Милановој смрти, то је, значи, могло бити или при самом крају децембра 1810 или почетком јануара 1811.

Пошто ни датум Радонићевог постављења за попечитеља није рашчишћен, па чак ни начет (у литератури о Радонићу ово питање се прескаче), испитајмо и то у вези са Воиновићем. Случај са М. Стојковићем и П. Добрњцем је познат: на скупштини из јануара 1811, приликом доношења одлука о преуређењу државне управе, они су били постављени 11 јан. — први за попечитеља иностраних дела, други за великог вилајетског судију, и, после разних перипетија, одбивши, оставкама од 3 и 4 фебр., да приме додељене положаје, добили су под датумом од 7 фебр., „открити лист“ о протеривању из земље. Када је, према томе, Радонић постављен на Миленково место? О овоме постоје два документа: једно је Карађорђево писмо руском главнокомандујућем Каменском од 8 фебр.,²⁰⁾ друго је распис: војводама од 9 фебр.,²¹⁾ у оба документа реч је о овој смени (на положај П. Добрњца постављен је И. Марковић). По овим документима, дакле, нарочито по првом, излази да је Радонић дошао на свој нови положај или одмах 7 или 8 фебруара (ствар је још јануара била припремљена). Тада је Воиновић пунио Радонићево место у Великој школи и извесно време био једини наставник у њој.

3. У којим је разредима Л. Воиновић предавао

На Великој школи, у доба када је Воиновић у њу дошао, постојала су, као што ће се ниже видети, само прва два разреда са М. Радонићем као наставником. По свом ступању на дужност Воиновић је добио I разред, док

16) *Споменица Доситеја Обрадовића*. Бгд., 1911, 139, нап. 4.

17) С. Новаковић, *Уставно питање и закони Карађорђевог времена*, Бгд., 1907, 73; исти, *Васкрс државе српске*, III изд., Бгд., 1914, 147.

18) М. Ј. Маленић, *После четрдесет година*. Бгд., 1901, 35. — Херешти је село у Влашкој и било је моштија кнеза Милоша (када је Милош стварно купио ову моштију, да ли већ 1816, нисмо имали времена да истражујемо; један румунски чланак о томе није нам приступачан). О Херешти-у вид. у књизи: О. Г. Лесса, *Dictionar istoric, arheologic si geografic al României*, Bucuresti, 1937, 254. — Руских докумената из периода Миланове смрти нема међу исписима В. Божишића (о овим исписима вид. у нап. 20).

19) В. С. Караџић, *Скупљени историски и етнографски списи*, I, Бгд., 1898, 94. — С. М. Сарајлија каже, на наведеном месту, да је Воиновић дошао *после* Радонића, али то је речено уопштено.

20) Исписи В. Божишића о Првом српском устанку из руских архива, XI, 80—81 (у Божишићевом музеју у Цавтату).

21) Распис Совјета упућен А. Пљакићу под наведеним датумом, Архива Срп. акад. наука, бр. 547 (збирка преписа И. Стојановића).

је Радонић задржао II (друкчија подела није могла бити), а по његовом одласку за попечитеља предавао је у оба разреда. Из овог периода потичу његове лекције из „Земљеописанија” у II разреду. Да је пак првих месеци 1811 већ био у Великој школи и да је, као и Радонић пре њега, био једини наставник у оба разреда сведочи прво, изричније, од два његова писма. Ј. Балаицком (од 10 и 17 марта) у којима га позива да дође за професора најдаље до Ђурђевдана (у првом), одн. до Ускрса (значи још раније, у другом)²²); у том првом писму стоји да је у школи сам. Из овога се сазнаје за важан и непознат, одн. неуочен, податак: да су, као Југовић у првом полугодшту, и Радонић и Воиновић, један за другим, били такође једини наставници на Великој школи, сем кратко време у почетку 1811 када су предавали заједно. Овај податак из основа мења Баталакину и, по њему, А. Гавриловића²³) шему о наставном особљу до око средине 1811; он, самим тим, сведочи: а) да Г. Живановић још није био наставник у I разреду, ако је уопште дошао до средине 1811; б) да је М. Поповић, ако је и он уопште дошао до средине исте године (Баталака каже: „у пролеће”, што никако не мора бити тачно), могао приспети тек између априла и јуна што се Балаицки није одазвао позиву (уколико је примио Воиновића писма јер су се оба, прво, истина, у преводу, нашла у аустро-угарским државним архивама). Тек од септембра 1811, када је отворен и III, последњи, разред, сваки од три разреда добио је посебног наставника за све предмете; тако је, како излази по Баталаки, остало до краја. Отада је у III разреду предавао Воиновић до отпуштења из службе (вид. ниже); из времена првог полугодшта новог III разреда потичу његова предавања из државног права („Наставленија”).

4. Једна дипломатска мисија Л. Воиновића

У међувремену — додајмо ради, бар формалне, потпуности и као прилог од специфичне важности Воиновићевој биографији, коју ће услед крајње оскудности грађе немогуће бити написати — он је био одређен да отпутује у Букурешт и преда једно писмо Совјета од 23 марта 1811 руском главнокомандујућем у коме се овај моли за помоћ у баруту и олову. Воиновић је истог дана кренуо на пут. Дан пре тога руски дипломатски пред-

22) Прво писмо (у савременом званичном преводу) објавио је А. Ивић, *Архивска грађа о српским и хрватским књижевним и културним радницима*, II, Бгд., 1931., 80—81; друго писмо (са српског оригинала) објавио је К. Милутиновић у чланку *Доситејева [!] Велика школа и политика Аустрије према устаничкој Србији*, *Летопис МС*, књ. 373, 1954, 332—333 (са низом нетачних података и закључака у уводном делу; ту, између осталог, проглашава Воиновића за једног од Вукових претеча јер је, наводно, „као Доситејев ученик и следбеник ... такође био присталица увођења народног језика у књижевност и писао је бољим и чистијим језиком него велика већина његових савременика“, стр. 332; насупрот овој, од почетка до краја, измишљеној конструкцији, Воиновићев језик у писму је потпуно исти као и у „Наставленијама”, тј. оптерећен црквенословенштином; али има нешто још занимљивије: Милутиновић је, научно недопуштено, Воиновићев језик модернизовао, па је, ваљда, на основу своје верзије Воиновићевог текста — он једино изјављује да је „писмо транскрибовано савременим правописом“ — прогласио овога за Вуковог претеча; он не зна ни за писмо које је објавио А. Ивић из кога се види да је Балаицки позван управо на Велику школу, а не у неку неодређену установу).

23) А. Гавриловић, нав. дело, стр. 24—25.

ставник у Београду Недоба известио је генерала Заса, команданта руске војске у Малој Влашкој (коме је био непосредно потчињен), о Воиновљевој мисији, додајући да подозрева да је послат у руски главни стан како би се кришом обавестио о тамошњим збивањима (ту додаје да је „он сада главни овде учитељ” и да га „описују као мрска човека” који је, уз то, „многo оклеветао код Срба Миленка Стојковића”²⁴). У ствари, Воиновљ је имао другу, поверљиву мисију: да тајно ступи у додир са француским вицеkonzулом у Букурешту и да му, представивши се као Карађорђево секретар ради задобијања већег поверења, поново изрази, у Карађорђево име, оданост Срба према Наполеону и наду у његову заштиту. Он је то учинио ноћу, зачинивши своја обавештења антируским поентама; истом приликом је, преко француског konzулата, послао писмо српском изасланику у Паризу Р. Вучинићу састављено у идентичном смислу и конспиративном тону.²⁵) Из овога је јасно зашто је као обичан курир послат у Букурешт управо Л. Воиновљ, изразити интелектуалац и поверљива личност антируске струје у Београду на коју је, несумњиво, вршио јак утицај, и зашто је Совјет, да би прикрио поверљиви циљ мисије и заварао Русе, замолио у писму главнокомандујућег да га одмах врати натраг. Према писму Кутузова Карађорђу од 4 априла Воиновљ је кренуо за Београд истог дана, а у Букурешт је био стигао 1 априла²⁶).

Током ове две недеље школа свакако није радила.

5. Које је године Л. Воиновљ умро

На крају, нужно је претрести и питање године Воиновљеве смрти. Код Баталаке стоји да се он „наједанпут при концу фебруара 1812 разболи и на свршетку марта. . . пресели се у вечност” (он му је у име великошколаца одржао посмртни говор), и то услед потреса што су „на самом измаку 1812” Југовић, Радонић и М. Грујовић били отпуштени из Совјета; потом, да се, „после смрти Војиновићеве”, Радонић, „нашавши се сад без икаквог другог занимања”, опет вратио у Велику школу за професора III разреда, док је „наскоро за тим” Југовић пребегав у Аустрију заједно са М. Поповићем.²⁷) И да Баталака није изнео оквирне податке, а он је то учинио на разумљив начин, у опсегу је обичног школског знања да је поменутој тројници служба отказана 24 децембра 1812 (што Баталака уопштеније каже), а да је Југовић напустио Србију који дан пре 26 фебр. 1813²⁸) (где је Баталака направио грешку мислећи да је то било нешто касније), према томе да година 1812 оштампана у Баталакиној књизи као година Воиновљеве смрти може представљати једино или његову случајну омашку или неисправљену штампарску грешку.²⁹) У склопу изнетих догађаја само по себи је јасно да је Воиновљ умро 1813, по Баталаки крајем марта. Зато је веома чудно да ову

24) Оба писма вид. у Богишићевим исписима, XI, 159, 154.

25) Вид. извештај француског вицеkonzула Леду-а француском министру спољних послова од 23 апр. 1811 (по нов.), М. Гавриловић, *Исписи из париских архива. Грађа за историју Првог српског устанка*. Бгд., 1904, 651—652

26) М. И. Кутузов, *Сборник документов*, III. Москва, 1952, 300.

27) Л. А. Баталака, нав. дело, I, 394—395.

28) *Деловодни протокол... Кара-Ђорђа Петровића*, у редакцији И. Стојановића. Бгд., 1848, стр. 93 (бр. 1120 под 26 фебр. 1813) и стр. 97 (бр. 1134 под 28 фебр. 1813). Из овога излази да је Југовић пребегав пре Воиновљеве смрти.

29) У Баталакином рукопису доиста стоји 1812; то је дописано касније, на маргини, изван одређеног склопа мисли, отуда тренутак непажње који је довео до механичке омашке.

грубу и упадљиву грешку, која сама на себе скреће пажњу, нико није запазио бар приликом читања овог некомпликованог текста и да су сви који су о томе писали, почевши од М. Вукићевића који је израдио регистар за Баталакину књигу, па преко А. Гавриловића до данас, механички узимали махом из Гавриловиће књиге, 1812 као годину када је Воиновић умро.

Да је пак умро 1813 сведочи један изворни податак, досада непознат, који има и друго једно значење; у „Регистру” Војне команде у Земуну за 1813, под 9 јануаром, бр. 10 Деловоденог протокола (и протокол и документи су, како изгледа, пропали), стоји: „Воиновић је по изричитом наређењу врховног војда отпуштен из службе”. Из овога излази да је и он био осумњичен као активни аустрофил и да је и њега захватила ова значајна чистка, као, несумњиво, и друге, данас непознате; према томе, није тачно Баталакино казивање да се Воиновић разболео и умро због жалости услед отпуштања својих пријатеља, већ због свог личног случаја, ако је то био узрок болести.^{29а)}

На основу ових података о Воиновићевом отпуштању и години његове смрти излази да је он у Великој школи предавао пуне две године.

б. О Баталакиној хронологији Велике школе

Да би се Воиновићев рад у Великој школи могао правилно уклопити у њен општи оквир нужно је у целини претрести делом нетачну, делом конфузну Баталакину хронологију ове најзначајније културне установе у доба Првог устанка. Важност самог питања то и иначе захтева, утолико пре што је она у науци прихваћена.

Од савременика — С. М. Сарајлије, В. С. Карацића и Л. А. Баталаке — који су, касније и узгред, писали о Великој школи највише података, са тенденцијом њиховог систематизовања, дао је Баталака.³⁰⁾ Међутим, као што је, у својој *Историји српског устанка* уопште, расветлио доста проблема и, у исти мах, оптеретио историографију устанка низом конкретних грешака и неправилних тумачења, тако је и у питању Велике школе, као њен ђак, забележио драгоцене одломке из њеног функционисања, али замутивши их непрецизношћу изгледелог сећања.

29а) За овај податак захвалност дугујемо дугу Таси Илићу, проф.; поменути „Регистар” чува се у Државном архиву Хрватске; он ће бити објављен у књ. III збирке докумената из земунских архива наведене овде у нап. 44.

30) Из доба устанка о Великој школи није сачуван ниједан помен ни у званичним актима или деловодним протоколима, ни у приватним писмима; са изузетком поменута два Воиновићева писма Балаишком није остао ниједан други документ из архиве саме школе; података нема ни у савременим страним документима, наравно уколико су познати, пре свега аустријским и руским. Воиновићевим писмима може се прикључити, поред предавања на школи о којима је на почетку било говора, још само Доситејево „Слово” које је, наводно, одржано при свечаном отварању школе 1808, а што ничим није доказано. И послеустаначка литература, која може бити само мемоарска, крајње је сиромашна: поред Сарајлијиних, Вукових и Баталакиних полуисторијских-полумемоарских списа, познат је само још детаљ из, вероватно пропале, аутобиографије Ђуре Милутиновића о прослави годишњице ослобођења Београда 1806 на Св. Андрију првозваног, вид. А. Гавриловић, нав. дело, стр. 26-27 (пошто ту стоји да је говор одржао Михаило Поповић, прослава коју помиње Милутиновић могла је бити одржана само новембра 1811 или 1812; иначе, почевши од 1807, ова прослава је приређивана сваке године све до краја устанка).

Да је школа основана 1808 сведоче сва три поменута савременика, први индиректно, остала двојица наводећи годину, а сва тројица казујући да ју је основао И. Југовић после првог отпуштања из Совјета крајем 1807:³¹⁾ Остале хронолошке податке даје једино Баталака. По њему, школа је свечано отворена 31 августа, а предавања су почела 1 септембра (Вук само каже како „у одређени дан дође Младен са својим совјетницима и с митрополитом и Доситејем,” итд., а „потом се сјутра дан почела школа”, док у другом цитираном делу, по настанку ранијем, то прецизније означаје рекавши да је рукопис Доситејевог „Мезимца” први пут видео „1808 године у мјесецу августу кад се осветила Велика школа биоградска”). Ако се узме да је морало протећи неколико месеци док је издејствована сагласност за отварање школе и док су извршене нужне припреме (оправка зграде, упис ђака из целе земље, итд.), као и то да су школе и у осталим земљама почињале септембра, овај Баталакин податак био би тачан (он се једним делом подудара и са Вуковим казивањем). Према овоме, требало би, до евентуалног открића нових извора који ће то потврдити или оповргнути, да је школа почела са радом 1 септ. 1808.³²⁾

Даља Баталакина хронологија тече овако.

Почетком 1809 отвара се нови I разред, а дотадашњи I унапређује се у II; услед пораза на Каменици (мај 1809) „сви се ђаци, не дочекавши ни свршетка школске године ни испита, морадоше развићи и отићи сваки на свој крај и своје дому” (стр. 389); у јесен исте године („треће полгодије”) школа наставља рад (стр. 391); ово „полгодије” „залази” у 1810; „у другој школској 1810 г., у почетку четвртог полгодија”, отворен је и III разред у који за наставника долази дотадашњи професор М. Радонић, а у II Л. Воиновић, а у I Г. Живановић (стр. 392—393): „у почетку 1811” Воиновић, услед Радонићевог одласка, прелази из II у III разред, а на његово место долази М. Поповић (стр. 393); у другој половини 1811, „кад је и трећа школска година отпочела”, Воиновић наставља Радонићева предавања из правних наука (стр. 394); „у августу месецу, по свршетку испита 1812 г. изишли су из ове школе, по свршењу више описаних наука, седам ђака у државну службу” (стр. 398).

То је, сумарно изведена, Баталакина хронологија.

Извршимо прво њену кратку критичку анализу.

По овом казивању Баталакином излази да је прва школска година (1808/9) трајала само једно „полгодије,” тј. половину школске године (септембар—децембар 1808), и ову аномалију, у нормалним условима школовања и на самом почетку рада тек основане школе у коју су ђаци ступали по критериуму да знају једино читати и писати (другог знања нису ни могли имати) он ничим не објашњава нити доказује; у почетку другог „полгодија” (јануар — јуни 1809), изненада и немотивисано, отвара се II разред у који прелазе прошлогодишњи ђаци из I разреда, док њу I разред ступа нова генерација, а само „полгодије” остаје незавршено; треће „полгодије” почиње

31) С. М. Сарајлића, нав. дело, III, 102; вил. и 103-104; В. Караџић, нав. дело, стр. 118, 203, 270-273 (о школи уопште); исти дело нав. у нап. 3. сто. 70; исти, *Српски рјечник*, под Школа (овај чланак је пословно пренет и у његову књигу *Живот и обичаји народа српскога*, Беч, 1867, 299-300, са штампарском грешком да је школа отворена 1806); Л. А. Баталака, нав. дело, I, 385-386 и даље о школи до стр. 398; II, 871.

32) Иако је датум ран и не може служити ни за какво доказивање, наведимо за сваки случај како земунски градоначалник К. Хаџић у свом извештају Симблену од 21 марта 1808 истиче да Југовић „живи сада у Београду као приватно лице и нема „нигде приступа”, А. Ивић, *Списи бечких архива о Првом српском устанку*, V (1808). Бгд., 1939, 342.

нормално (септембра 1809), али оно, неочекивано, „залази“ у 1810, не каже се зашто и докле, оди. када почиње четврто „полгодије“; у овом, сметено испричаном, четвртом „полгодију“, на његовом почетку у „другој школској 1810 г.“ (што треба да буде прва половина 1810, а због помињања Воиновића као наставника даје утисак и да је њена друга половина пошто је, по Баталакиној необавештености, М. Обреновић умро септембра, па је и Воиновић дошао на Велику школу септембра, тј. на почетку нове школске године), отвара се трећи разред, а школа се појачава приливом двеју нових наставничких снага (Воиновић и Живановић), што је Баталака, ако је другу половину 1810 ипак третирао и као прву половину, сам демантовао; овај евентуални деманти у вези са Воиновићевим доласком у школу проширује се, у сваком случају, у деманти читавог претходног хронолошког излагања, јер, говорећи о Воиновићевом припремању лекција из правних наука о феријама 1811 и њиховом предавању школске године 1811/12, а то је, по њему, четврта по реду, он, не запажајући да упада у противречност са дотадашњим причањем, ову (четврту) школску годину назива *трећом*, било зато што је прва генерација ђака свршила школу средином 1812, а постоје три разреда и школовање траје три године, или стога што се нејасно сећао да је то стварно била трећа школска година (у сваком случају, остаје мучно шта је, по њему, било са првом половином 1810: да ли је школа тада радила или не).

А. Гавриловић — први, и једини, који је са напором пришао проучавању и реконструкцији историје Велике школе на основу крајње оскудног материјала, за протеклих 60 година обогаћеног проналаском једино двају поменутих Воиновићевих писама Ј. Балаишком и његових, делимично сачуваних, предавања из „Земљеописанија“ — запажа извесне несагласности у Баталакином причању, једну у вези са Воиновићевим присуством на Великој школи 1810, другу у погледу 1812 када су први ђаци свршили школу после четири место после три године учења; у првом случају, као што је већ поменуто, он ту несагласност констатује и, са резервом, ипак прима; у другом, такође усвајајући податак, покушава да то закашњење објасни претпоставком да је „читава једна година развучена — пропала“, али да „не значи, међутим, да школа није пуну годину дана радила“, изражавајући сумњу да је 1811 „учење сада даље правилно продужено“,³³) и то стога 1811 што је те године требало да се у јуну или јулу обаве први завршни испити (иако је, у ствари, 1811 била година мира, скоро цела, а нарочито њена прва половина). Не видећи, дакле, слабе тачке Баталакине хронологије и некритички је усвајајући у свима њеним даљим конзеквенцама, Гавриловић ју је у науку унео као дефинитивни резултат, чиме ју је наметнуо свима каснијим разним писцима који су радије консултовали њега него Баталаку зато што је он сирово набацани Баталакин материјал складно средио и учинио га лако пробавним.

Како, онда, стоји ствар?

Ако је тачно (а јесте, вид. ниже) да је прва генерација ђака на Великој школи свршила учење средином 1812, а не средином 1811, основни проблем састоји се у томе да се објасни како је дошло до вакуума од једне године у раду Велике школе; остало се разрешава само по себи. Нажалост, једини постојећи материјал о томе је Батакалин, што значи да га треба побијати њим самим и из њега изводити даље закључке.

Пре свега, јасно је да I разред није могао трајати само једно полугодиште нити је II разред могао бити отворен почетком другог полугодишта;

33) А. Гавриловић, нав. дело, стр. 21-22.

ово своје казивање сам Баталака потиरे рекавши: „Ја сам у школу ушао у другом полугодју [почетком 1809] и по томе, при свему томе што ми је остављено било на вољу, по истеченију прве школске године [средином, одн. маја 1809], са осталим више наведеним првим колом ђака [из првог полугодјашта 1808], поступити у другу класу [по њему, од септембра 1809¹, изнова решио се остати за целу годину у првој класи да могу и она предавања чути која су у првом полугодишту предавана била и која ја нисам из уста надлежног професора чуо“.³⁴) Према овоме, прва година (I разред) трајала је нормално, с тим што су се ђаци, из наведеног разлога, пре завршетка развишли кућама. После овога настаје проблем. Баталака изричито казује да је школа продужила рад септембра 1809; међутим, ако је доиста гачно да су ђаци напустили школу у мају, одмах после првог пораза на крајњем југу Србије, још је извесније да се у њу нису вратили почетком септембра да би наставили школовање. Истина, турска офанзива, која је угрозила опстанак земље, била је заустављена средином августа, мада су борбе биле настављене и током септембра, али је турска војска остала на својим дотадашњим позицијама у долини Мораве, на прилазима Београда, све до краја септембра када је отпочела са постепеним повлачењем, задржавши у својим рукама пограничне делове југоисточних покрајина, све до Дунава. Паника је, у то доба, била свеопшта и психоза страха трајала је непрекидно. Чишћење турске војске из земље почело је тек првих дана марта 1810 са настављањем ратних операција уз помоћ руске војске; после краћег прекида борбе су настављене јуна и продужиле су се и после септембра, али је турска војска тада већ била у повлачењу на свима линијама. У оваквој ситуацији, пуној неизвесности и перманентно напетости, Велика школа, у једном усковитланом Београду, из кога је, као и из других области према Сави и Дунаву, доста народа пребегло на аустријску страну, није могла почети рад септембра 1809: родитељи су свакако претпостављали да у мутном времену своју децу задрже при себи. Другог неког објашњења за прекид наставе кроз целу једну школску годину у неким познијим околностима до средине 1811 (као и даље) нема. Ако ово објашњење није погрешно, школске 1809/10 Велика школа није радила. Самим тим отпада и Баталакино казивање о редовном раду школе у овом периоду (оно је и иначе, то смо већ видели, проблематично.³⁵) Као даља последица, *нужно се помера његова*

34) Ј. А. Баталака, нав. дело, I, 387. На другом месту он каже то исто, само што тада није знао ни када је школа отворена: прво је ставио да је то било „почетком 1809“, па је претрпао и изнад тога написао: „јан. 1808“, после чега је и то претрпао, тако да је, по смислу, остало да је школа почела са радом јануара 1809. Важније од тога је што наводи за себе да је „на концу јунија 1813 г. курс наука ондашњи свршио и последњи испит предао“, па јошто је прилагодио другој генерацији ђака овим се потврђује да је прва генерација доиста завршила школу средином 1812, као што се потврђује и то да су завршни испити посебно полагани (ти су испити, по њему, полагаани на крају школске године сваког разреда).

35) Да не бисмо преоптерећивали текст претресимо ово питање нешто ближе на овом месту. У свом писму Јб. П. Ненадовићу од 8 април. 1866 Баталака каже како је у доба каменичког пораза Јаков Ненадовић, лежао болестан у Ваљевоу и како су Јеврем и Сима Ненадовић, услед ова два догађаја, напустили Велику школу и дошли у Ваљево; затим, како је Јаков, кад се делимично опоравио, послао једно писмо проти Матији и П. Молеру и како је „баш у то време и Јеврем са Симом у Београд из Ваљева полазио да доврше *правогодишње науке у Великој школи*“, па је и Јеврем у том писму дописао: „И ја Јеврем и Сима поздрављамо вас, попо, и вас, господару Петре, и све проче, и полазимо у Београд“ (ово Баталакино писмо налази се у Државној архиви НРС, Мин. просвете, 1841, ф II, бр. 47, прикључено уз позната причања савременика, записана 1841, о Првом устанку о којима Баталака даје оцену). Шта би имало да се каже поводом овог Баталакиног писма? На првом месту, Јаков се био разболео, по другима рањен